

Filozofie Karla Marxe

Karel Marx (5. 5. 1818 – 14. 3. 1883)

Literatura:

Jan Keller: Dějiny klasické sociologie. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2005. ISBN 80-86429-52-0

Emerich Coreth a kol: *Filosofie 19. století*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2003. ISBN 80-7182-157-8.

1818 narozen v Trier (Trevír), otec advokát

1835 maturita, studium práv a filozofie na univerzitě v Bonnu, později v Berlíně

1841 doktorát filozofie na univerzitě v Jeně, *Rozdíl mezi Demokritovou a Epikurovou přírodní filozofií (Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie)*

Práce vychází z hegelovského idealismu, má být příspěvkem k mladohegelovské filozofii sebeuvědomění. Klade důraz na Epikurovo pojetí svobody a individuálního sebevědomí. Obdiv k řecké tradici a způsobu kladení otázek – Řekové zůstanou navždy našimi učiteli...

1842-1843 novinář, Deutsche Jahrbücher, Rheinische Zeitung, seznámení s Engelsem

1843 svatba s Jenny von Westphalen

Marx ve svém díle kriticky navázal na německý idealismus, především na Hegelovu filozofii, na Feuerbacha, francouzské osvícence, především na Rousseaua, na utopické socialisty a na anglickou politickou ekonomii (A. Smith, D. Ricardo).

1843-1844 v emigraci ve Francii, tam Deutsch-französische Jahrbücher, spolupráce s A.

Rugem; zde publikoval *Židovská otázka (Zur Judenfrage)* a *Úvod ke kritice Hegelovy filozofie práva (Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung)*.

V *Úvodu* Marx navázal na své poznámky z léta 1843 (Ke kritice Hegerovy filozofie práva), ve kterých podal rozbor moci a fungování byrokracie a ve kterých se zabýval zejména 3. částí Hegelových Základů filozofie práva (Sittlichkeit) a podrobil kritice Hegelovo pojetí státu. V *Úvodu* přechází od kritiky náboženství, která odhaluje podstatu náboženství (náboženství jako opium lidu), ke kritice práva a politiky. „Požadavek vzdát se iluzí o svém postavení je požadavek vzdát se postavení, ve kterém je potřeba iluzí.“ Proti Feuerbachovu abstraktnímu člověku staví Marx svět člověka, náboženství je výrazem odcizení, které se uskutečňuje ve společensko-politickém životě. Přejít od teorie k praxi, přechod k revoluci uskuteční proletariát. Sociální osvobození proletariátu je podmínkou všeobecné emancipace. Filozofická kritika nemůže nahradit revoluční praxi. „Zbraň kritiky nemůže ovšem nahradit kritiku zbraní, materiální síla musí být svržena materiální silou, avšak i teorie se stává materiální silou, jakmile se zmocní mas“.

Proletariát nachází ve filozofii svou duchovní zbraň: „Jako filozofie nachází v proletariátu svou materiální zbraň, tak nachází proletariát ve filozofii svou duchovní zbraň, a jakmile blesk myšlenky zasáhne tuto naivní národní půdu, uskuteční se emancipace Němců v lidi... Hlavou této emancipace je filozofie, srdcem proletariát. Filozofie se nemůže uskutečnit bez zrušení proletariátu, proletariát se nemůže uskutečnit bez uskutečnění filozofie.“

1844-1848 Brusel, na jaře 1845 návštěva Anglie. Počátek spolupráce s B. Engelsem.

Z této doby pocházejí spisy

Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844 (Ökonomisch-philosophische Manuskripte, vyšlo poprvé 1932)

3 části: odcizená práce, soukromé vlastnictví a komunismus, analýza Hegelovy Fenomenologie ducha
Středem Marxova zájmu je soukromé vlastnictví, které je pro něho zkoumáním té formy práce, která ho vytváří. Není to podle něho práce vůbec, ale historicky určitá forma lidské činnosti, kterou je odcizená práce – to je

ústřední pojem Ekonomicko-filozofických rukopisů. Práce není jen činností vytvářející zboží, to by pojem odcizené práce neměl význam. Práce, výroba je rodovým životem člověka, je to specificky lidská tvůrčí činnost, utvářející člověka. Výroba je pak společenským procesem, který určuje společenskou podstatu člověka. Odcizená práce neznámá pouze vnější zbídačení, znamená odcizení lidské podstaty, oddělení člověka od rodového života, deformuje člověka. P. Singer: Myšlenka odcizené práce je ústřední a klíčová myšlenka raných Marxových spisů, předchůdce pojmu nadhodnota, který je pak východiskem Marxovy kritiky kapitalismu. Marx se dívá na práci jako na proces, ve kterém dělník vkládá své myšlenky a záměry (tedy to, co je na něm nejlepší) do předmětu své práce. Dělník se takto objektivizuje, zvnějšňuje. Jestliže se předmět práce stává vlastnictvím někoho jiného, cizí nepřátelské osoby, pozbyl dělník svou vlastní, objektivizovanou esenci, kterou si přisvojil kapitalista. To umožňuje kapitalistovi zisk, rozmnožení kapitálu. Dělníkova objektivizovaná esence není pro dělníka pouze ztracená, ale obrací se v jemu nepřátelskou sílu, které ho utiskuje – a to je odcizená práce.

Odcizenou prací se tedy člověk odcizuje

- výsledku své práce: v kapitalistické společnosti není práce jenom zvnějšněním, zpředmětněním tvůrčích sil člověka, ale jeho odcizením. Výsledek práce existuje mimo výrobce, nezávisle na něm, odcizuje se mu a nakonec existuje proti němu jako kapitál, jako nepřátelská moc;

- práci samotné: práce vystupuje jako něco, co nenáleží k podstatě člověka, co je vnuceno jako něco obtížného, vnějšího. Práce není prostředkem uspokojování potřeby práce, ale prostředek pro uspokojování jiných potřeb. Člověk se cítí svobodně činný ve svých živočišných funkcích (jídle, pití, plazení), ve vlastní lidské činnosti se cítí jako zvíře. Cizota práce „se v čisté podobě projevuje tím, že jakmile tu není žádný fyzický ani jakýkoli jiný nátlak, utíká se před ní jako před morem“;

- přírodě: člověk je součástí přírody a jen v ní a jejím prostřednictvím realizuje své možnosti, potřeby, životní činnosti. Odcizení přírody znamená, že příroda se stává pouze prostředkem nutným pro fyzickou existenci člověka a že všechny ostatní vztahy k přírodě jsou potlačeny. Výroba se nepovažuje za součást přírody, ale přistupuje k ní z hlediska omezeného soukromého zájmu;

- své vlastní podstatě a lidské pospolitosti (rodovému životu): člověk se odcizuje své podstatě, tím se odcizuje i ostatním, lidé stojí proti sobě jako individuální existence.

Původní forma odcizené práce zrodila soukromé vlastnictví, její pozdější forma se pak na základě soukromého vlastnictví rozvíjí. Podmínkou emancipace je zrušení soukromého vlastnictví revolucí proletariátu a jeho nahrazení vlastnictvím společenským. Nejde jen o emancipaci proletariátu, ale o to, že v jeho emancipaci je obsažena celá lidská emancipace, protože všechna lidská poroba je zahrnuta v dělníkově vztahu k výrobě a „všechny vztahy poroby jsou jen obměny a důsledky tohoto vztahu“.

V pasáži Soukromé vlastnictví a komunismus je rozebrán vztah práce a kapitálu, jsou rekapitulovány dosavadní socialistické a komunistické představy. Marx pokládá komunismus za dovršený naturalismus a humanismus, za vyřešení roztržky člověka s přírodou a s lidmi, za cestu k všestrannému rozvoji člověka, lidských schopností, znalostí a vědy. Komunismus jako zrušení soukromého vlastnictví však zde není pokládán za konec a cíl vývoje společnosti, tím má být reálný humanismus.

Pasáž ke kritice Hegelovy idealistické dialektiky je především rozbořením některých částí Fenomenologie ducha. Lidskou podstatu Hegel redukuje na sebevědomí, odcizení je pak u něho jen myšlenkový proces, existující pouze v myšlení. Objektivní realita je pak pouhou objektivací sebevědomí, její význam je pouze v potvrzení (uznání) sebevědomí. Současně Marx ocenil, že Hegel chápe lidskou pracovní činnost jako určující moment člověka a dějin společnosti.

Svatá rodina aneb Kritika kritické Kritiky (Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, 1845, s Engelsem)

Kritika skupiny mladohegelovců kolem Bruno a Edgara Bauerových. Odmítnutí spekulativnosti mladohegelovské filozofie, která redukovala skutečnost na abstraktní pojmy. Nejznámější kapitola je Kritická bitva proti francouzskému materialismu, kde Marx odmítá Bauerovu kritiku francouzského materialismu 18. století a podává nástin západoevropské filozofie novověku, pojatý jako boj materialismu (souviselícího s rozvojem novodobé přírodovědy) proti metafyzice a idealismu.

Německá ideologie (Die Deutsche Ideologie, 1845-1846, s Engelsem, poprvé vyšlo 1932)

Má dvě části – v první je podána kritika L. Feuerbacha, B. Bauera a M. Stirnera, v druhé části kritika tzv. pravého socialismu.

Nejdůležitější je 1. kapitola: Feuerbach. Protiklad materialistického a idealistického názoru. Obsahuje výklad Marxova pojetí dějin, tedy teze o určujícím významu materiální výroby v životě společnosti, o dialektice výrobních sil a formy styků (výrobních vztahů), o střídání společensko-ekonomických formací v dějinách, rozbor antagonistického charakteru buržoazní společnosti a její třídní struktury. Podle Marxe je společenské

vědomí určeno stupněm rozvoje materiální výroby, danými společenskými vztahy a má třídní charakter. „Vládnoucí myšlenky nejsou nic jiného než ideový výraz vládnoucích materiálních poměrů.“ V závěru vyjádřeno přesvědčení o nevyhnutelnosti proletářské revoluce, v níž proletariát získá politickou moc.

Teze o Feuerbachovi (Thesen über Feuerbach, 1845, poprvé vydal 1888 Engels v rámci svého spisu Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filozofie)

Poznámky k 1. tezi: Idealismus a mechanický materialismus jsou mylné názory o podstatě a úloze lidské činnosti, jsou o utopické světové názory, neschopné vysvětlit historický vývoj. Mechanický materialismus sice uznává konkrétní skutečnost objektivního světa, ale pokládá ji pouze za objekt vnímání, nikoli činnosti. Přináší trpný postoj ke světu, nepochopení role lidské činnosti v dějinném vývoji. Idealismus, který omezuje konkrétní skutečnost na pojmy, sice roli lidské činnosti zdůrazňuje, ale omezuje ji na činnost duchovní.

K 2. tezi: Vše lze řešit pouze z hlediska společenské praxe. Idealismus namítá, že nelze dokázat, že našim představám o světě odpovídají konkrétní objekty, člověk prý nemůže tvrdit, že existuje konkrétní skutečnost a objektivní pravdy. Marx: člověk poznává svět jen ze zkušenosti, proto otázka existence vnějšího světa není otázkou teoretickou, ale praktickou.

K 3. tezi: Feuerbach přesouvá vyřešení náboženského problému do roviny psychiky, výchova prý může zničit náboženskou iluzi a změnit společenské poměry. Jeho pojetí vztahu vychovatelů a vychovávaných je v podstatě ospravedlnění vládnoucích tříd. Vychovatelé musejí být samo vychovávaní, svět je proměňován lidskou činností.

Ke 4. tezi: Feuerbach má nesprávný názor na jedince i na společnost. Vysvětluje náboženské odcizení psychologicky, místo aby zkoumal jeho společenské příčiny. Náboženskou iluzi lze podle něho odstranit odhalením její lidské povahy. Ale: Náboženská iluze je odrazem hluboké rozervanosti společnosti. Je třeba odstranit společenské poměry, které ji vytvářejí, a to lze jen sociální revolucí.

K 5. tezi: Feuerbach vytýká náboženství i idealismu, že nechápe člověka v jeho konkrétní smyslové podobě. Domnívá se, že jen tehdy dospíváme k pravému pojetí podstaty člověka, když ho pozorujeme v jeho vztazích k přírodě. Má na zřeteli jen přírodní, nikoli společenské vztahy. Chápe tedy svět jen jako objekt vnímání (mechanisticko materialisticky), nikoli jako objekt praktické činnosti.

K 6. tezi: Feuerbach redukuje podstatu náboženství na podstatu lidskou, ale lidskou podstatu chápe abstraktně, redukuje ji na druh – soubor nediferencovaných lidí poji přírodní vztahy.

Lidskou podstatu je třeba chápat ve vztahu ke společenským vztahům a dějinám. Rozhodující jsou společenské vztahy.

K 7. tezi: Náboženství je společenský produkt, individuum je produkt, souhrn společenských vztahů.

K 8. tezi: Život člověka, život společnosti je praktický, z praxe vyplývá také ideologie vládnoucí v určité společnosti. Mysticismus takové ideologie lze kritizovat ve vztahu ke společenské praxi, jako odraz těchto společenských poměrů.

K 9. tezi: Feuerbach nechápe lidské vztahy jako společenské, člověk je pro něho izolovaný jedinec, nevysvětluje jeho zapojení do okolního světa a jeho působení na něj.

K 10. tezi: Toto individualistické pojetí člověka odpovídá buržoazním společenským poměrům. Stanovisko nového materialismu je stanovisko zespolečenštěného lidstva, společnosti zbavené vykořisťování a třídních protikladů.

K 11. tezi: Filozofové dosud svět jenom vykládali, je třeba jej změnit. Nový materialismus se zakládá na pojmu společenské praxe. Nemůžeme se spokojit s výkladem světa, jedná se o jeho změnu, jediné kolektivní praxi se člověk může vyvíjet.

Bída filozofie (Misère de la philosophie, francouzsky 1847)

Proti francouzskému mysliteli P. J. Proudhonovi a jeho práci Filozofie bídy (1846). Proudhon proti politickému boji dělnické třídy staví možnost pokojné přeměny kapitalismu ve společnost nezávislých drobných výrobců. Marx kritizuje Proudhona jako filozofa, který nepochopil Hegelovu dialektickou metodu a jako ekonoma, který neporozuměl D. Richardovi. Vyložil hlavní principy historického materialismu jako kritiky kapitalistického výrobního způsobu a svou představu o taktice dělnického hnutí.

1848-1849 Kolín, Bádensko, Svaz komunistů, novinářská činnost Neue Rheinische Zeitung

Manifest komunistické strany (Manifest der Kommunistischen Partei, 1848, s Engelsem)

Shrnutí dějin třídních bojů, vnitřní rozpory buržoazní společnosti, třídní podstata buržoazního státu, pozitivní úloha buržoazie při rozvoji průmyslu a výrobních sil. Rozpory buržoazní společnosti může vyřešit jediné sociální

revoluce. Velkovýroba vytváří podmínky pro organizování proletariátu ve třídu, pro rozvoj třídního boje. Učení o straně proletariátu, taktika revolučního boje, princip proletářského internacionalismu.

1849 přes Paříž do Londýna, tam až do konce života finančně podporován Engelsem.

Třídní boje ve Francii 1848-1850 (1850)

Analýza průběhu revoluce 1848-1849 ve Francii, úloha proletariátu v revoluci a po dobytí moci, poprvé použit termín diktatura proletariátu a zespolečnění výrobních prostředků.

18. brumaire Ludvíka Bonaparta (Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte, 1852)

Věnováno analýze moci centralizovaného státu. Události ve Francii v letech po roce 1848 vyvrcholily převratem Ludvíka Bonaparta (později císaře Napoleona III.) z 2. 12. 1851, který připomínal převrat Napoleona Bonaparta po Francouzské revoluci z 9. 11. 1799 (18. brumaire podle revolučního kalendáře). Marx zde analyzuje tehdejší události jako vyústění revoluce po sestupné linii, ukazuje na napoleonské iluze francouzského parcelového rolnictva, které se stalo dočasnou oporou Ludvíka Bonaparta při uchopení moci a dospívá k závěru o nutnosti rozbití dosavadního státního aparátu jako předpokladu úspěchu socialistické revoluce.

Rukopisy Grundrisse. Ekonomické rukopisy z let 1857–1859 I–III (Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, 1857-1858. česky 1971, 1974, 1975)

Přípravné rukopisy ke Kapitálu, pochází z let 1857-1858, poprvé vyšly v 1939 a 1941 pod názvem Grundrisse der Kritik der politischen ökonomie, český překlad pod názvem Rukopisy Grundrisse I-III. První část rukopisů vyšla už v roce 1859 v pod názvem

Ke kritice politické ekonomie (Zur Kritik der politischen Ökonomie, 1859)

Podstata zboží, dvojitý charakter zboží (užitná a směnná hodnota), dvojitý charakter práce zpředmětněné ve zboží, teorie hodnoty, původ, podstata a funkce peněz. Samostatný význam má Předmluva, kde je stručně vyjádřena podstata Marxova historického materialismu: primární význam ekonomických výrobních vztahů, nutnost souladu mezi stavem výrobních sil a výrobními silami a jeho násilné obnovování sociálními revolucemi, ekonomická základna a ideologická nadstavba, střídání společensko-ekonomických formací. Důležitá je i kapitola Metoda politické ekonomie, zde 2 metodologické problémy: abstraktní – konkrétní, metoda historická – metoda logická (strukturální).

1864 1. internacionála

Kapitál. Kritika politické ekonomie (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie, 1.díl 1867, 2. díl vydal Engels 1885, 3. díl Engels 1894, 4. díl Karl Kautsky 1905)

- I. díl. Kniha první. Výrobní proces kapitálu
- II. díl. Kniha druhá. Proces oběhu kapitálu.
- III. díl. Kniha třetí. Celkový proces kapitalistické výroby
- IV. díl. Teorie o nadhodnotě.

Marx chtěl formulovat ekonomický zákon pohybu moderní společnosti i prostřednictvím analýzy vzniku a růstu kapitálu na základě teorie nadhodnoty. Zdroj nadhodnoty vidí ve schopnosti lidské pracovní síly, která se v kapitalismu stává zbožím, vytvářet během výrobního procesu větší hodnotu, než jakou má sama.

I. díl: výklad tvorby nadhodnoty a akumulace kapitálu. V kapitole Dějinná tendence kapitalistické výroby formulován základní rozpor kapitalistické výroby – rozpor mezi narůstajícím společenským charakterem výroby, stále větším zespolečněním výrobního procesu a soukromokapitalistickým přivlastňováním jeho výsledků. Rozpor odstraní „vyvlastnění vyvlastňovatelů“.

II. díl: rozbor procesu oběhu a reprodukce kapitálu, prostá a rozšířená reprodukce, analýza reprodukce a oběhu společenského kapitálu, 2 části společenské výroby – výroba v hrobních prostředcích a výroba spotřebních předmětů, disproporce, otřesy a krize kapitalistické ekonomiky.

III. díl: způsob vytváření průměrné míry zisku, výklad výrobní ceny. Dělení nadhodnoty – zisk, úrok, pozemková renta.

IV. díl: základní kategorie politické ekonomie – teorie hodnoty a nadhodnoty, produktivní a neproduktivní práce, pozemková renta, reprodukce kapitálu, dějiny politické ekonomie (fyziokraté, Smith, Ricardo, Malthus).

Doslov k 2. vydání 1. dílu: „Moje dialektická metoda je v základě od Hegelovy metody nejen odlišná, nýbrž je jejím přímým opakem. Pro Hegela je proces myšlení, jež pod jménem ideje proměňuje dokonce v samostatný subjekt, demiurgem (tvůrcem) skutečna, které představuje jen jako vnější projev. U mne naopak není ideálno nic jiného než materiálně přenesené do lidské hlavy a v ní přetvořené.“

Občanská válka ve Francii (Der Bürgerkrieg in Frankreich, 1871)

Rozbor činnosti Pařížské komuny (18. 3. – 28. 5. 1871).

Kritika Gothajského programu (Kritik des Gothaer Programms, 1875)

Kritika lassallovského proudu v německé sociální demokracii.

1883 zemřel v Londýně, pohřben na londýnském hřbitově Highgate.

Nejbližším Marxovým spolupracovníkem byl

Bedřich (Friedrich) Engels (28. 11. 1820 – 5. 8. 1895)

Narozen v Barmenu (nyní Wuppertal), syn bohatého průmyslníka a obchodníka, nedokončil studia, vojenská služba v Berlíně, sblížil se s mladohegelovci, 1842 cestou do Anglie se zastavil v Kolíně n. R., tam seznámení s Marxem. Další spolupráce v Paříži a Bruselu, v revolučním roce 1848 Německo, pak Anglie (1850-1870 Manchester v továrně svého otce), hmotná podpora Marxe a jeho rodiny. Práce v dělnickém hnutí. Podle jeho přání urna s jeho popelem vhozena do moře u Eastbournu na jižním pobřeží Anglie.

Dílo:

Nástin kritiky národního hospodářství, 1844

Postavení dělnické třídy v Anglii, 1845

Svatá rodina, 1845 s Marxem

Německá ideologie, 1845 s Marxem

Manifést komunistické strany, 1845 s Marxem

Německá selská válka, 1850

Revoluce a kontrarevoluce v Německu, 1851-1852

Dialektika přírody, 1873-1883, poprvé vyšlo 1925

Anti-Dühring, 1878

Vývoj socialismu od utopie k vědě, 1882

Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, 1884

Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filozofie, 1888

1885 a 1994 vydal II. a III. díl Marxova *Kapitálu*.

Marx pokládal lidskou společnost za celistvý společenský organismus, jehož části spolu navzájem souvisejí a jsou spojeny strukturálními vazbami. Jako systém se lidská společnost vyvíjí v procesu dějin od nižších forem k vyšším. Chaos je zdánlivý, vývoj podléhá určitému zákonitému řádu. Pro jeho popis volí Marx následující kategorie:

Společenské bytí – souhrn materiálních podmínek života společnosti: přírodní podmínky (geografické prostředí, biologická stránka společenského života) a výrobní způsob (spojení výrobních sil a výrobních vztahů).

Společenské vědomí – duchovní produkce lidí.

Zdrojem dějinného determinismu je způsob výroby jako vztah mezi člověkem a přírodou, hybnou silou dějin dialektický vztah mezi výrobními silami (dynamický, bouřlivě se rozvíjející oblast výroby – pracovní prostředky, pracovní síla) a výrobními vztahy.

Společensko-ekonomická formace – souhrn vazeb, které spojují danou společnost na určitém stupni jejího vývoje. Na dosaženém stupni způsobu výroby závisí celá struktura společenských vztahů, společenské instituce a organizace. Pokládáno i Marxem v Německé ideologii za pouhou abstrakci: „Samy o sobě, odděleny od skutečných dějin, nemají tyto abstrakce vůbec žádnou cenu. Mohou sloužit jen k tomu, aby usnadňovaly uspořádání historického materiálu, aby naznačily pořadí jeho jednotlivých vrstev. Rozhodně ale nepodávají nějaký návod nebo schéma, podle něhož by bylo možno přistihovat dějinné epochy, jako to dělala filozofie.“

Ekonomická základna (výrobní vztahy dané společnosti) a *nadstavba* (souhrn ideologických forem společenského vědomí a jim odpovídajících institucí).

Třídy a třídní boj – pojem třídy převzal Marx od francouzských historiků období restaurace (Thierry, Mignet, Thiers, Guizot) a propojil se svou teorií výrobních sil a výrobních vztahů. Marx: „Můj přínos spočívá jen v tom, že jsem dokázal: 1. že existence tříd je spjata toliko s určitými historickými vývojovými fázemi výroby, 2. že třídní boj vede nutně k diktatuře proletariátu, 3. že tato diktatura je jen přechodem k zrušení všech tříd a k beztřídní společnosti.“ Objektivní postavení třídy je dáno jejím místem ve výrobních vztazích (třída o sobě), uvědomění si tohoto postavení a vlastních zájmů znamená vytvoření třídy pro sebe. Charakter společenské třídy se mění – nejprve je progresivní, má zájem na společenském pokroku, pak se stává konzervativním činitelem.

Individuum a společnost. Úloha jednotlivce v dějinách: Marx nepokládal za základní jednotku společnosti individuum, je pro něho produktem společenských poměrů – člověk je pro něho souhrnem společenských vztahů, do kterých vstupuje. V Německé ideologii: „To, čím (individua) jsou, spadá tedy vjedno s jejich výrobou, a to s tím, co vyrábějí, i s tím, čím vyrábějí. Čím individua jsou, závisí tedy na materiálních podmínkách jejich výroby... Tento souhrn výrobních sil, kapitálů a forem sociálních styků, které přejímá každé individuum a každá generace jako něco daného, je reálný základ toho, co si filozofové představovali jako substanci a podstatu člověka.“

Německá ideologie: „...okolnosti jsou vytvářeny lidmi, stejně jako jsou lidé vytvářeni okolnostmi“. Lidé jsou současně autory i herci vlastního dramatu.

V sociální struktuře jsou rozhodující třídní vztahy, stát je institucionalizované násilí vládnoucí třídy.

Odcizení a zbožní fetišismus: Analýzu odcizení provedl Marx ve svých raných spisech (Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844), v pozdějších pracích přechází analýza odcizení v rozbor zbožního fetišismu. Člověk jako výrobce zboží vyrábí pro trh, práce je vykonávána pro mzdu, z práce se stává neosobní množství činnosti. Z potřeb člověka vzniká poptávka, kvantifikovatelná množstvím jeho peněz. Lidé tak jsou spojeni prostřednictvím trhu, vztahy mezi lidmi mají podobu vztahů mezi věcmi, jsou zprostředkovávány zbožím, věci vládnou lidem, kteří je vytvořili.

Marxova teorie společnosti sobě paradoxně spojuje dva momenty – postoj eschatologicko-utopický a postoj kritické teorie společnosti, destrukce odlidštěné společnosti. Je přesvědčen o

zákonitým vývoji společnosti, je přesvědčen o vítězství spravedlnosti a sociálního dobra v budoucnosti, sdílí víru ve společenský pokrok

U Marxe ve vztahu kapitalista – dělník formální rovnost zakrývá присvojování části dělníkovy práce kapitalistou, vztah kapitál – práce není vztahem věcným, ale vztahem společenským. Dělník je redukován na pouhé zboží, dochází ke zvěcnění člověka, odosobnění vztahů mezi lidmi, člověk je odloučen od svých autentických lidských funkcí. Marx předjímá pozdější kritiku manipulace jedince v moderní společnosti (Marcuse, Fromm).

Některé problémy Marxovy společenské teorie a její kritika:

- Marx pokládal vyhlášení rovnosti v buržoazní společnosti za pouhé zakrývání panství kapitálu nad prací, nedoceňoval význam svobod a práv člověka-občana v kapitalistické společnosti;
- Marx předpokládal společenskou, pospolitou povahu člověka, kolektivitu považoval za přirozený stav člověka.
- koncepce společensko-ekonomické formace a jejich střídání prostřednictvím sociální revoluce na základě vyvrcholení rozporů mezi progresivními výrobními silami a konzervativními výrobními vztahy vychází pouze z přechodu mezi feudalismem a kapitalismem a ještě z konkrétních poměrů ve Francii 18. století, ústících do Velké francouzské revoluce. Její obecná platnost je problematická, jak ukázal např. R. Dahrendorf.
- Marxovo pojetí tříd je vyhraněně antagonistické, nepočítá s jejich integrací v sociálním systému, neumožňuje postihnout problémy a konflikty soudobé společnosti (konzumní společnost, nacionalismus, náboženský fundamentalismus). V moderní a soudobé společnosti je pak zproblematizována role proletariátu jako hlavní síly sociální emancipace.